

Knapmageriet i Tønder amt

Et bidrag til husflidens historie^{*)}

Af F. C. C. Linvald

Rundt om i Danmarks magre egne har bønder og husmænd frå gammel tid søgt at bøde på deres ringe kår. »Jydepotterne« var således i en lang årrække en betydelig indtægtskilde for de fattige beboere i omegnen af Varde. »Uldjyderne« i Hamnerum herred har i mange tider vandret omkring i landet med deres tunge bylt på nakken og gjort deres ufrugtbare hjemstavn bekendt. Ofte har de bragt velstand til huse, og undertiden har de erhvervet sig formuer, så de har kunnet hæve sig op over og ud af deres stand. Den sønderjydske kniplingsindustri er et lignende udslag af den danske bondebefolknings omsigt, flid og dygtighed. Den har her vist sin evne til at frembringe en industriartikel af en så fremragende art, at den er bleven bekendt og skattet langt ud over landets grænser. I det følgende vil blive omtalt en husindustri, der i sammenligning med de ovenstående er mindre betydelig, men alligevel fortjener at drages frem, for at den ikke helt skal gå i glemme. Talen er om knapmageriet i Tønder amt.

»I den ufrugtbare del af Tønder amt,« skriver kgl. fabrikkdirektør Lehmann i året 1823, »stræber de fattige indbyggere ved mange slags husindustri at bøde på afsavn af de gaver, som naturen har forundt deres lykkeligere naboere. Her væves vadmæl og

*) Denne artikel er oprindelig trykt i »Fra Arkiv og Museum«, udgivet af Østifternes historisk-topographiske Selskab, 1918. På dette tidspunkt udkom Sønderjyske årbøger på grund af verdenskrigen ikke, ellers ville artiklens plads have været her. Da vi mener, at artiklen bør gøres lettere tilgængelig for sønderjyske læsere, har vi besluttet at foretage et genoptryk og bringer den med tilladelse af familien i dette hefte.

andre grove tøjler, bindes huer og strømper og forfærdiges de bekendte kniplinger. Derved er fremstået uden understøttelse og uden bram en del landfabrikation eller industri, der er det eneste middel, hvorpå i slige egne livets første fornødenheder kunne erhverves. — Til denne landindustri hører og knapmageriet.«¹⁾

Det var tinknapper, der forfærdigedes. Materialet skaffede man sig ved at opkøbe gammelt tin, enten på auktionerne eller omkring hos landbefolkningen. Der var to slags knapper: de flade og mindre, der nærmest brugtes til benklæder, og de større, mere kunstfærdige, som lavedes af to stykker, der loddedes sammen; de benyttedes til trøjer. Knapperne støbtes i en form; til udfyldningen og afdrejningen brugtes et drejelad. Når de var færdige, blev de fæstet på et stykke stift papir, og de holdtes fast ved, at et siv blev trukket gennem øjerne.

Knapmageriet var i høj grad begrænset af tid og sted. Skatte- og mandtalslisterne for 1789 viser, at der på den tid var knapmagere spredt over Slogs- og Kærherred i Tønder amt. I førstnævnte herred var der syv skattepligtige knapmagere, og af disse var de 6 bosiddende i Hostrup sogn; i det sydlige Kærherred var der 8. Ved folketællingen, der fandt sted i året 1835, finder vi i Slogsherred 67 knapmagere, og af disse 61*) i Hostrup sogn, medens der i Kærherred kun var 8.

Hostrup sogn ligger øst for Tønder; dets jorder grænser op til denne bys grund. Sognet er ret stort; det består af landsbyerne Hostrup, Rørkær, Jejsing og Solderup. 1835 var beboernes antal 1077. Der fandtes i sognet ca. 60 større og mindre gårde, ca. 40 huse med jord og ca. 110 huse uden jord.

Medens knapmageriet nærmest holdt sig inden for Hostrup sogns grænser, blev markedet for knapperne lidt efter lidt det hele land. Indtil slutningen af det 18. århundrede var handelen begrænset til den nærmest liggende egn, men efter at Hostrup sogn havde fået fuldstændig overtaget, og produktionen af knapperne stadig blev større og større, søgte man nye veje for afsætningen. Man går over Kongeåen, og snart er hele Jylland opland for de dygtige og energiske knapmagere; derefter følger Sjælland

*) I dette antal er indbefattet 6 svende og 6 lærlinge.

og til sidst Fyn og de øvrige øer. De »tønderske knapper« var nu kendt over hele landet.

Det er denne ejendommelige og ingenlunde ubetydelige husindustri, dens udvikling og dens udøveres ihærdige kamp for at sikre deres eksistensbetingelser, der her vil blive behandlet.

I.

Når knapmageriet i Tønder amt er begyndt, har det ikke været muligt at få oplyst, men at det er en ret gammel industri, er der ingen tvivl om. Flere ansøgere om at få tilladelse til at forfærdige knapper udtaler i begyndelsen af forrige århundrede, at knapmageriet i Slogsherred har fundet sted »i umindelige tider«²⁾, og herredsfoged B. Feddersen i samme herred bemærker 1824, at »det har været drevet i mere end hundrede år«²⁾ *). Det var dog først efter krigens ophør 1814, at knapmageriet havde sin gode tid. Det kneb den gang meget for den sønderjyske bondestand. Den fik næsten intet udbytte af sine ejendomme. Bønderne måtte tildels selv udrette arbejdet på deres gårde; de havde ikke råd til at holde medhjælp. Husmændene og de endnu fattigere indsiddere og daglejere var der ingen brug for, og navnlig de sidste slog sig da på knapmageriet. Der kunne tjenes ganske godt ved denne husindustri, og derfor hed det senere i Hostrup sogn: »Det er bedre at være knapmager end bonde!« Men hans anseelse var kun ringe. Bondearistokratiet, som især havde udviklet sig i de gode tider ved århundredskiftet, ville ikke anerkende ham, selv om han sad i gode kår, og det kunne ikke tænkes, at en bonde ville nedværdige sig til at blive knapmager.

Det var da også en husmand, Johan Christian Wermer, der har den største fortjeneste af knapmageriets udvikling og opsving. Han er født den 13. febr. 1762 i Lille Emmerske, Tønder landsogn, og lærte knapmageriet af morfaderen, Johan Filip

*) At der fra gammel tid fandtes knapmagere i Hostrup sogn, fremgår af kirkebøgerne. Ifølge velvillig meddelelse af nuværende sognepræst, hr. J. Hansen, nævnes allerede 1747 »Hans Jürgen, Knopfmacher von Jeysing«, 1764 »Hinrich Knöpfmacher aus Hostrup«, 1766 »Christen Nielsen, Knopfmacher in Jeysing«, 1767 Peter Petersen og Peter Wolssen i Rørkær og 1770 Søren Sørensen i Jeysing.

Wermer, husmand i Hostrup; denne udpegedes af en senere slægt som den, der havde bragt knapmageriet til sognet. Hvor Filip Wermer kom fra, er uvist; i kirkebogen omtales han som »ein Deutscher von Geburt«. Han døde 1780.

Først og fremmest gjaldt det for Wermer at sikre sin stilling og virksomhed. Som for alle andre af datidens begyndende industrivirksomheder var midlet en kgl. koncession. For sit vedkommende ønskede han ret til omløberhandel, d.v.s. til uden om markeder og købmænd at afsætte sine knapper. Kun med en sådan i lommen mente han sig betrygget.

Hans ansøgning af 26. april 1797 giver gode oplysninger om alle de vanskeligheder, han havde at kæmpe med. — »Jeg er kongelig undersåt og fast beboer i Hostrup sogn og er derfor ifølge lands lov og ret berettiget til i mit fædreland at ernære mig og min familie på en ærlig måde. Jeg har i min ungdom lært knapmageriet af min bedstefader, og dette er det erhverv, hvormed jeg kan forsørge kone og børn. Men afsætningen af knapperne er kun ringe ude på landet i en lille landsby, hvor der kun bor nogle få bolsmænd og kådnere, og desuden findes der rundt omkring i amtet talrige knapmagere, der ligesom jeg skal have det daglige brød.« Derefter fortæller han, at han dog hidtil med nød og næppe har kunnet klare sig, men det værste har været, at han ofte har været udsat for at miste »meinen ganzen Krahm« og således blive ulykkelig for hele livet. Toldbetjentene har nemlig ikke altid villet lade ham »passere«, da han ikke har kunnet fremvise den kgl. koncession, der forlangtes af dem, der rejste omkring i landet med de af dem forfærdigede varer. For nu »for fremtiden at blive befriet for denne forlegenhed og ligesom mine medborgere i ro og mag at kunne afsætte mine varer«, ansøger han om en koncession.³⁾

Ligesom for mange andre ansøgere blev det også for Wermer en lang og trælsom vej at nå gennem embedskontorerne, og skønt han blev støttet af amtmanden i Tønder, afslog kommercekollegiet hans ansøgning og henviste ham til at besøge markederne og iøvrigt ligesom de øvrige knapfabrikanter at oplægge sine varer til salg hos de handlende; »omløberhandel kan ikke tillades.«⁴⁾

Wermer lod sig imidlertid ikke afskrække ved dette nederlag.

Han fandt snart på en ny udvej, der var lige så vel egnet til at forbedre hans stilling og kår. Han ønskede at udvide sit marked til kongeriget, og for at kunne sælge sine knapper tilstrækkelig billigt ansøger han om at måtte indføre dem toldfrit til Danmark eller mod en årlig rekognition på 4 rdr. Til støtte for sin ansøgning gjorde han gældende, at toldloven af 1. febr. 1797 i den grad havde skadet afsætningen for ham, at han havde måttet afskedige alle andre medarbejdere undtagen sønnen.

Denne gang havde Wermer held med sig. Generaltoldkammeret anså knapperne for så gode, at det var rimeligt gennem en toldnedsættelse at lette deres afsætning. Kommercekollegiet nærrede vel nogle betænkeligheder af hensyn til den i København etablerede fabrikant Rudolphi, men da denne imidlertid havde opnået den store begunstiggelse at levere knapper til hæren og desuden havde fået tilladelse til at indføre toldfrit 20 skippund uforarbejdet tin til anvendelse ved sin fabrik, blev begge kollegier enige om at anbefale, at Wermer for sine knapper fik tolden nedsat til det halve. Ved kgl. resolution af 26. aug. 1803 stadfæstedes dette forslag.⁵⁾

Wermer kunne nu med godt håb se fremtiden i møde. Kort efter åbnede der sig endog nye strålende udsigter for ham. Mynlighederne var blevet opmærksomme på hans virksomhed. Den 9. maj 1809 befalede kongen generaltoldkammeret og kommercekollegiet at skaffe oplysninger om, hvor vidt der i landet fabrikeredes de nødvendige metalknapper til militær brug, og om det af mangel på tilstrækkelig indenlandsk fabrikation skulle være nødvendigt at give tilladelse til dette slags knappers indførsel.⁶⁾ Wermer var ikke sen til at gribe den mulighed, der måske var åbnet for ham. Han ansøger om toldfri indførsel af sine knapper til Danmark for at kunne blive leverandør til den kgl. militæretat. Den 23. november 1811 får kommercekollegiet befaling til at indhente oplysning om, til hvilke priser ansøgeren sælger sine metalknapper, og hvor vidt armeen kunne være tjent med hans vare.⁷⁾

Der blev straks givet befaling til amtmanden i Tønder at indsende et fuldstændigt prøvekort af de knapper, som Wermer forfærdigede, med vedføjede priser på enhver sort. Så snart dette var modtaget af kollegiet, blev det tilstillet det kgl. generalkom-

missariats kollegiet, som efter at have indhentet en erkæring fra det militære varedepot svarede, at de af Wermer forlangte priser i slesvig-holstensk kurant, når de beregnes til dansk kurant, ville med transportomkostninger og konsumtion m. v. beløbe sig til 5 Å pr. dusin og således langt overstige den betaling af respektive 48 ß og 24 ß pr. dusin, for hvilken pris de til militæretaten brugelige store og små tinknapper leveres af knapmager Rudolphi i København. Det militære varedepot udtalte ganske vist, at Wermers knapper måske var af større styrke, men erfaringen havde vist, at Rudolphis fabrikat altid havde holdt ud over den bestemte tid. Generalkommissariats kollegiet fandt derfor ingen anledning til at entrere med Wermer om nogen leverance til hæren.

Forhåbningen om at blive leverandør til hæren var således slået fejl. Alligevel gik Wermer ikke tomhændet ud af denne forhandling. Kommercekollegiet gjorde opmærksom på, at »de forandrede konjunkturer og det ufordelagtige forhold af kursen så betydeligen har indskrænket de forhen fra de handlende i Jylland modtagne bestillinger, at han savner den nødvendige behøvende afsætning til sin virksomheds vedligeholdelse.« Kollegiet slutter derfor med at anbefale Wermer til fuld toldfrihed for hans knapper, og en kgl. resolution af 6. april 1812 billiger dets indstilling.⁷⁾

Dermed var Wermer tilfredsstillet. Han kunne nu fortsætte sin forretning og drive den med fordel indtil sin død den 8. febr. 1838.

Hans eksempel havde imidlertid smittet. En anden knapmager i Hostrup sogn, Jakob Matthiesen i Solderup, havde allerede tidligere optaget konkurrencen med Wermer. 1818 opnåede også han tilladelse til at indføre sine knapper toldfrit til Danmark.⁸⁾ Man skulle nu tro, at han ligesom Wermer ville have ladet sig nøje med at udnytte de rettigheder, han var bleven forlenet med. Dette blev dog ikke tilfældet. Hans iltre temperament og hans iderige, men noget uklare hoved lod ham stadig udtænke nye muligheder, nye veje, der måtte forsøges, og han indsender den ene ansøgning efter den anden til kongen. — Det var Wermers gamle tanke om ret til at husere, der går igen. Den 18. juli 1819 ønsker han at sættes i stand til at sælge sin knapper »toldfrit til købmændene i byer og flækker og til landbefolkningen og uden at betale nogen told at sælge knapperne på markederne«¹⁾. Som praksis

var, blev denne ansøgning sendt til amtmanden i Tønder amt, for at han kunne afgive sin erklæring. Denne er højst besynderlig og viser tydeligt, hvor lidt han den gang forstod hele spørgsmålet. Han synes at gå ud fra, at Matthiesen allerede tidligere havde en koncession, men glemmer, at det var toldfriheden, han havde opnået, — og anbefaler ham til denne. Denne betænkning kunne selvfølgelig ikke gavne Matthiesen. 1821 kommer han imidlertid igen med sin ansøgning. Han udtaler i denne, at salget af knapperne sker væsentlig til købmændene i byerne; men dette er ikke tilstrækkeligt, »thi når man falbyder sin vare til disse, giver de mindre for den, end den koster dem i England«. Derefter tilføjer han ret spydigt: »Den største skade, jeg vil anrette, er den, at de prøjsiske, polske og tyske jøder får mindre betaling for deres vare, og at det indenlandske fabrikat fortrænger det udenlandske. Det synes mig tilgiveligt, at jeg beder om den samme ret, som de udenlandske jøder har«¹).

Denne gang fandt Matthiesen en støtte i herredsfoged Feddersen og amtmanden. Den første hævder bestemt, at knapmageriet er en kunst og ikke et borgerligt erhverv, og der behøves derfor ingen koncession. Knapmageriet kan slet ikke finde sted i byerne, fordi de store priser på varerne der, skatterne og den højere dagløn gør, at der ikke der kan konkurreres med tyskerne og englænderne. Medens ansøgerens knapper kun kan erholdes hos købmændene, har de udenlandske jøder tilladelse til at falbyde deres fabrikat på markederne. Han holder på, at den hjemlige knapmager må have samme ret som den fremmede. Heri er amtmanden enig med herredsfogeden. »Den indfødte bør i ingen henseende stå tilbage for jøderne, hvad rettighederne angår. Jeg kan derfor ikke undlade at anbefale J. Matthiesen til, at det tillades ham at afsætte sine knapper på markederne.«²)

Trods denne værdifulde støtte blev resultatet et fornyet afslag. Matthiesen måtte ligesom Wermer lade sig nøje med toldfriheden.

II.

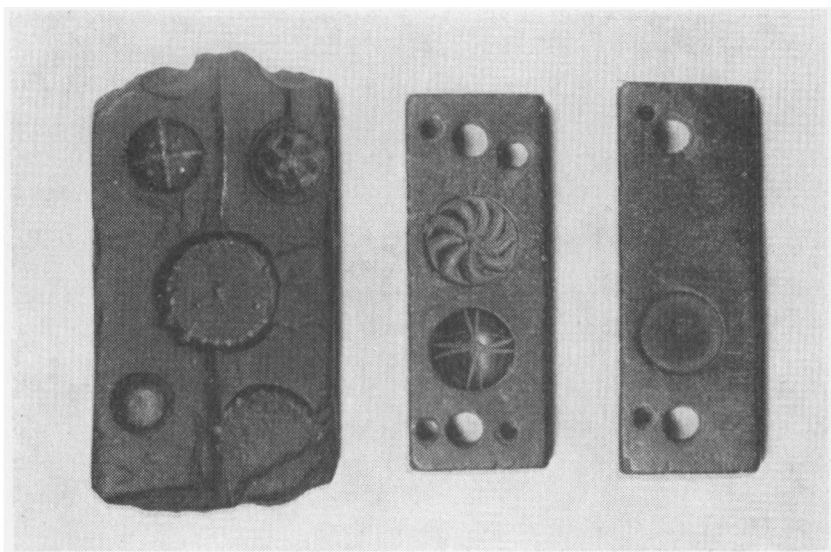
Imidlertid var knapmageriet vokset i betydning. Flere og flere gav sig af med det lønnende erhverv og ønskede, som rimeligt.

var, at blive delagtige i de samme fordele, der var tilstået Wermer og Matthiesen. I årene omkring 1820 indsendtes en mængde ansøgninger. Undertiden misforstod man ganske, hvorom det drejede sig, og i det uendelige varierede man sine ønsker og klager. Da disse ansøgninger på mange måder kaster lys over spørgsmålet og viser ansøgernes nærmere forhold og stilling, skal de omtales lidt udførligere. Den koncession, som det stadig drejer sig om, er tilladelsen til toldfri udførsel til kongeriget og ikke, som Wermer og Matthiesen forgæves havde søgt at opnå, tilladelse til omløberhandel.

Først melder Christian Johannsen Wermer sig. Han indsender sin ansøgning den 7. novbr. 1818. Han er en søn af »den gamle Wermer« og har lært knapmageriet af denne. Han skriver: »Medens det tidligere har været tilladt at drive dette erhverv uden koncession, er det nu anderledes, idet der let kan lægges hindringer i vejen fra de med koncession forsynede knapmagere, ligesom også det kgl. amt i Tønder har nægtet mig passerseddel til udførelsen af mine knapper.« — Hertil svarer amtet i sin indstilling: »Hidtil har de mange knapmagere, der findes i Hostrup sogn, kunnet drive deres profession uden koncession og uden at betale nogen afgift til det kongelige amts register, men så begyndte nogle personer, som ikke engang havde lært knapmageriet ordentligt, at købe knapper hos de fattige knapmagere eller at tiltuske sig dem for gammelt tin, som de opkøbte omkring på landet, og de huserede nu med disse knapper både i provinsen og i Danmark. Dette uvæsen blev drevet så vidt, at de med koncession forsynede knapmagere blev opmærksomme herpå og fik udvirket, at det kgl. amt nægtede at udstede rejsepas til nogen, når han ikke var i besiddelse af en koncession eller attest, der beviste, at de knapper, han rejste omkring med, var forfærdiget af ham selv.«

Amtet indstillede ansøgeren til at erholde en koncession til at forfærdige metalknapper. Denne ville blive udstedt af det Slesvig-Holsten-Lauenborgske kancelli. »Hvad den toldfri indførsel til Danmark angår, må henvendelse finde sted til det kgl. general-toldkammer og kommercekollegiet, når koncessionen er givet.«²⁾

Den 28. novbr. 1818 møder Søren Jensen i Jejsing med sin an-

Støbeforme til knapper, Tønder Museums samling (fot. Fleming & Vestergaard).

søgning. Han tilbyder at »erlægge« en årlig rekognition på 6 rbd., men vil til gengæld have lov til at drive et metalstøberi, navnlig af metalknapper, og selvfølgelig toldfrihed. »Som min faders ældste søn måtte jeg allerede som 8-årig dreng være ham behjælpelig i forretningen og har senere arbejdet på hans værksted. Da der nu intet borgerligt håndværk må drives på landet uden koncession, er jeg af øvrigheden bleven opfordret til at ansøge om en sådan. Da jeg, som allerede bemærket, kun driver metalstøberi ved forfærdigelse af knapper og afsætter disse i store partier til købmændene i de omliggende byer, Tønder, Aabenraa, Flensborg og Haderslev, og desuden i de nærmestliggende byer i kongeriget Danmark, så kan jeg ikke skade det egentlige metalstøberi som borgerligt erhverv, da det som regel slet ikke giver sig af med at lave knapper.«

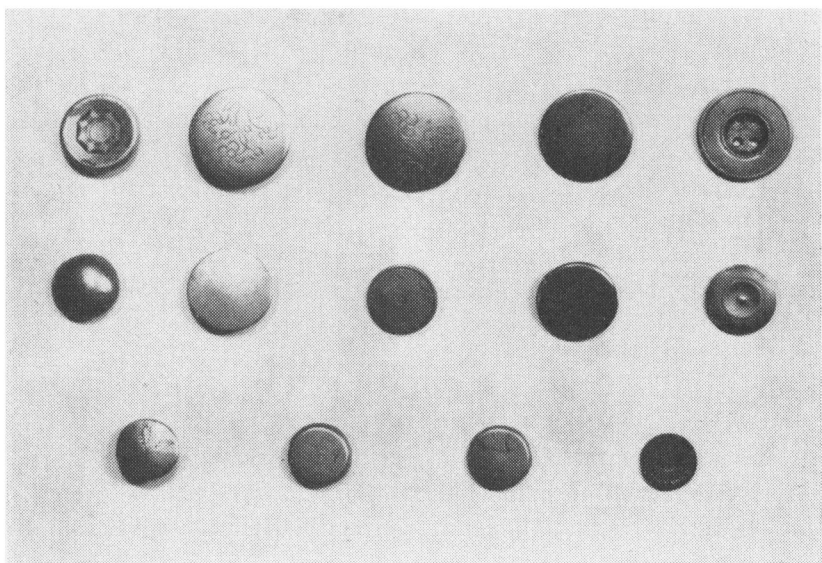
Amtet er straks klar over, at Søren Jensen egentlig vil have tilladelse til at drive metalstøberi, men da denne profession for meget griber ind i de lavsmæssige metalstøberes industri, idet han også vil kunne forfærdige lysestager, håndtage, o.s.v., kan

en sådan koncession ikke tildeles ham. Han må ligesom de øvrige knapmagere lade sig nøje med en almindelig koncession.²⁾

Den 5. juni 1819 ansøger Boh Gottfriedsen i Jejsing om koncession og toldfrihed. »Jeg har i min ungdom lært at lave metalknapper for bondestanden, og endnu driver jeg dette håndværk, da jeg ikke er skikket til andet legemligt arbejde. Det ville være mig umuligt på anden vis at fortjene brødet til min kone og fire børn. Da jeg hidtil herhjemme har solgt mine knapper til andre, som handler med dem, har min fortjeneste kun været ringe, men værre er det dog, at jeg ofte har måttet sælge på kredit, hvorved jeg i nogle år har haft et tab af over 400 mark. Dette kan ikke blive ved, og jeg må, hvis jeg ikke skal gå helt til grunde, finde en anden måde, hvorpå jeg kan afsætte mine knapper; thi det er for den lille mand meget vanskeligt i disse tider at forsørge fire til dels uopdragne børn. De små knapper, som tidligere brugtes så meget af bondestanden, er der ingen videre efterspørgsel om, og desuden kaster de ikke meget af sig. Jeg er derfor kommen i den nødvendighed selv at måtte rejse omkring med mine knapper i Jylland og de danske provinser, hvor de svære knapper bliver brugt meget, og hvorpå der er mere at fortjene. Men skal mine knapper fortoldes her, kan jeg ikke klare mig; thi jeg vil ingen afsætning få her; det er kun de billige, man kan sælge. Jeg trænger til at få tilladelse til uhindret at dyrke mit håndværk og at få toldfrihed, så jeg kan handle i Jylland og de danske provinser med de af mig selv forfærdigede knapper, hvis jeg skal være i stand til på en ærlig måde at forsørge min familie.« Amtet anbefaler ham.²⁾

Ventetiden blev meget lang for knapmagerne. Som sædvanlig gav myndighederne sig god tid med deres overvejelser. Boh Gottfriedsen tabte omsider tålmodigheden, og efter at han flere gange forgæves havde henvendt sig til kancelliet, afsender han den 3. juli 1824 — 5 år efter indgivelsen af sin ansøgning — følgende skrivelse direkte til kongen:

»Jeg er en svagelig mand på 60 år og kan ikke mere foretage de besværlige rejser, men ser mig nødt til at sende mine knapper med posten fra den ene by til den anden. Når jeg skal betale denne transport og min årlige rekognition, der er 4 rbd., og des-

Knapper fra Tønder Museums samling (fot.: Fleming & Vestergaard).

uden skal lade knapperne fortolde, er det umuligt for mig at skaffe det daglige brød til mig og mine. Da knapmageriet er det eneste arbejde, hvorved jeg kan ernære mig, og min nabo, Johan Chr. Wermer, allerede i mange år har kunnet sælge sine knapper toldfrit, håber jeg, at den samme allerhøjeste nåde også må vederfares mig.

Gid det dog måtte behage Deres kgl. majestæt snart at glæde mig med en allerhøjeste resolution.

Dette er mit eneste ønske og allerunderdanigste bøn.«⁹⁾

Knapmagerne har nok haft en lille anelse om, at en kgl. resolution var i opmarch; thi i tiden fra den 9. sept. 1823—den 24. febr. 1824 møder ikke mindre end 12 nye ansøgere frem. De erklærer næsten alle, at de er meget fattige, og at de har lært knapmageriet i deres ungdom, da de »på grund af svaghed ikke har kunnet påtage sig strengt legemligt arbejde«.

Alle disse ansøgninger gør efterhånden indtryk på de lokale myndigheder.

Herredsfoged Feddersen fremhæver i varme ord, hvor glædeligt

det er, at det hjemlige knapmageri kan bruge det gamle metal, og at denne kunst formindsker afsætningen af tyske og engelske knapper, — men det er ikke noget borgerligt erhverv. Derfor behøves der ikke nogen koncession. »Hvis det er det kgl. amts mening, at der på landet kun må benyttes spaden og leen, så indser jeg ikke, hvorfor det ikke ser på samme måde på en mængde andre beskæftigelser, f. c. børstenbinderiet. Børsterne laves i aftenstunden og sælges ligesom knapperne til købmændene. Knapmagerne må ikke husere med deres varer, »men sælge dem til købmændene i byerne; det samme gør manden fra Elberfeld og Birmingham. Når en undersåt her i landet skal løse koncession og betale rekognition og andet gebyr, tilsidesættes han for udlændingen. Det er et fænomen, der står i fuldstændig modsætning til vor vise lovgivning. En koncession er efter vore love hverken mer eller mindre end en undtagelse fra regelen. Under disse omstændigheder mener jeg, at der bør gives supplikanterne afslag, og at der meddeles kancelliet, at forfærdigelsen af metalknapper kan drives uhindret. Den borgerlige frihed og kongens suverænitet er ord af lige værdi, såvel i teori som praksis. Man ville åbenbart handle mod sin embedsed, hvis man tog den ret fra borgerne, som er tilladt udlændingen. Jeg går ud fra disse grundsætninger, og jeg tror, at jeg ikke har taget fejl.«²)

Amtmand Matthiesen går i sin indstilling let hen over herredsfogedens ret hvasse bemærkninger. Man har at rette sig efter, at enhver landhåndværker ifølge »allerhøjeste forordning« er forpligtet til at løse en koncession. Han overser således helt, at Feddersen netop hævder, at knapmageriet ikke er noget håndværk; han vil åbenbart ikke ind på dennes argumenter. For resten mener amtmanden, at forøgelsen af disse håndværkere ingen skade vil være til, men tværtimod bringe denne industri fremgang. Han kan derfor anbefale ansøgningerne, men henstiller til kancelliet, om supplikanterne på grund af deres fattigdom ikke kan fritages for gebyr eller i det mindste slippe med at betale halvdelen af dette.³)

Kancelliet har imidlertid taget sig sammen og den 28. juni 1823 meddelt kommercekollegiet, at det har tilstået Christian J. Wer-

mer, Søren Jensen, Boh Gottfriedsen og Rasmus Frederiksen koncession til at forfærdige metalknapper, men da samtlige supplikanter har bedt om toldfri udførsel til Danmark af deres knapper, ønsker det, at kollegiet vil tage denne sag op til behandling.

Den 27. decbr. s. å. sender kollegiet ansøgningerne med bilag og prøver af de knapper, som de fire knapmagere har lavet, til fabrikdirektøren, etatsråd Lehmann, for at han kan afgive betænkning. Han behøver kun tre dage til dette arbejde.

Efter den indledning, som foran er omtalt, går han over til sagens realitet. Han »kender ikke de grunde, hvorfor disse prise-lige industrifrembringelser ikke nyder aldeles toldfrihed; men er der i dette øjeblik vanskeligheder at befrygte ved at ophæve tolden, foreslår han, at de forfærdigede knapper kan indføres i kongeriget for $\frac{1}{4}$ af den for støbte og slebne knapper bestemte told. »Da en slig fattigmands industri fortjener at opmuntres«, henstiller han, at »bevillingerne udfærdiges for disse fattige folk uden betaling«. »I stedet for at være genstand for beskatning, skulle denne sag hellere nyde præmie.«¹⁾

Derefter indgav kollegiet sin forestilling til kongen. Det gjorde navnlig gældende, at det ifølge de officielle beretninger er de fattige beboere i den ufrugtbare del af Tønder amt, der driver knapmageriet, og at knapperne er »både billigere og bedre end de tyske og engelske, som kræmmere og jøder fører ind i landet«. Kollegiet er derfor enig med fabrikdirektøren og kancelliet i, at der til opmuntring af denne industri bør gives toldfrihed, og det så meget mere, som der ellers ikke kan konkurreres med Wermer og Matthiesen.

Hidtil er tilladelsen til knapmageri bleven givet af kancelliet, og der er for den betalt en årlig rekognition på 4 rbdr. Da toldbegunstigelsen imidlertid ligger under generaltoldkammeret og kommercekollegiet, er man bleven enig med kancelliet om, at de fremtidige privilegier til knapmageri og den toldfri indførsel til Danmark af knapperne skal udstedes ad mandatum af kollegiet, hvilket også vil ske for deres vedkommende, som allerede har erholdt en koncession. Af hensyn til knapmagernes trang vil

privilegiet blive udstedt uden betaling. Den 31. marts 1824 faldt den kgl. resolution i overensstemmelse med indstillingen.¹⁰⁾

Hele denne affære fik forøvrigt et lille efterspil. Den 9. sept. 1824 indgav otte andre knapmagere ansøgning om at erholde privilegier. De har »i dag« fået befaling af øvrigheden, at de må indstille deres arbejde, indtil de har fået bevilling. »Hvad skal vi gøre i vor store nød! Vi er alle fattige og sidder med en stor familie, som hver dag skriger om brød; men hvor skal vi tage det fra? Vi er i den pinligste stilling!«

Amtmanden kommer dem til hjælp med sin anbefaling, og han udtaler i den ønsket om, at de snart må blive hjulpet, da det under daglig mulkt er dem forbudt at arbejde på deres knapper. En måned derefter fik de deres privilegier.¹¹⁾

Amtmand Peder Matthiesen har atter, som så mangen en gang før og senere talt knapmagernes sag. Han var dem altid en god talsmand og en pålidelig støtte. Altid havde han et åbent øre for deres sorger og bekymringer, og altid havde han den fulde forståelse af, at her var der tale om en sag, der fuldt ud fortjente at ophjælpes og støttes: den gav mange fattige mennesker mad og gjorde deres tilværelse nogenlunde sorgfri, og det på en tid, der var meget vanskelig for »den lille mand«. Knapmagerne i Hostrup sogn følte dette og var ham taknemmelige for alt, hvad han gjorde for dem; de vidste, at han var deres ven.

III.

Man skulle nu have troet, at de hostruper knapmagere var tilfredsstillet. Vel havde ingen af dem opnået den ret til huseren, der, når alt kom til alt, var deres ønske og mål. Koncessionen sikrede dem dog mod indgreb i deres erhverv, og toldfriheden gjorde det muligt for dem at afsætte deres produkter over hele landet. Alligevel kunne de ikke slå sig til ro. De havde hidtil måttet finde sig i meget, døjet mange skuffelser, og deres sind var lidt efter lidt blevet bittert og mistænksomt; de følte sig aldrig ret tilfreds, og de havde stadig nye planer og nye ønsker.

Det gjaldt nu for dem at blive fritaget for den årlige rekognition. Otte knapmagere i Hostrup og Rørkær andrager den 8. okt. 1825 om at slippe for den og anbefales af amtmanden, medens

otte andre, hjemmehørende i Jejsing, vil nøjes med at blive fritaget for rekognitionen for 1825. Amtmanden finder, at det ikke kan nægtes, at betalingen af den ikke helt ubetydelige rekognition kan falde disse noget vanskeligt, og da de først fik deres privilegier hen i sept., henstiller han, at halvdelen af den årlige afgift bliver dem eftergivet. Forøvrigt gør han opmærksom på, at amtstuen har truet dem, der ikke har betalt den forfaldne rekognition, med »eksekutive tvangsmidler«, og at han derfor må bede om en hurtig afgørelse.¹¹⁾

På samme tid finder der forhandlinger sted mellem kollegiet og finansdeputationen angående rekognitionen. Kollegiet finder, da knapmagerne er fattige og deres fortjeneste kun ubetydelig, at de fortjener al mulig understøttelse; det er derfor tilbøjelig til at andrage på allerhøjeste sted om ophævelse af rekognitionen, da denne kun har ringe betydning for den kgl. kasse. Da finansdeputationen intet har derimod, ophæves rekognitionen ved kgl. resolution af 5. april 1826.¹²⁾

Nu møder de otte knapmagere fra Jejsing atter op. Deres andragende ledsages denne gang af en fattigattest, udstedt af den vikarierende degn i Hostrup, N. H. Hansen, og sognefoged Hans Petersen. Man ønsker ikke blot at blive fritaget for rekognitionen for 1825, men også, at den sag, der er anlagt mod dem af den kgl. amtstue, må blive hævet. Amtmanden henstiller »til højere skøn«, om der ikke kan tages hensyn til medfølgende fattigattest. — De opnåede intet, men kom igen næste år. Nu vil de have rekognitionen for 1824 tilbagebetalt sammen med oppehørs- og skrivegebyr og sagen mod dem hævet. Skønt kollegiet »henlægger« deres andragende, tager de fat påny. Denne gang gælder det eftergivelse af den rekognition, de skylder for året 1825. Det utrolige sker. Kollegiet sender deres ansøgning til rentekammeret med en anbefaling, der støtter sig til »amtets vidnesbyrd om fabrikanternes uformuenhed«. Derefter hører man intet om denne sag.¹³⁾

Man får det bestemte indtryk, at disse jejsinger knapmagere har været af en ret stridig natur, hårde halse og gennemsyrede af et mindre tiltalende rethaveri; thi man kan nok være enig om, at deres velfærd ikke kunne være afhængig af 3 rbdr. Når

man gennemlæser de lange og ofte meget spidsfindige indlæg, er man hurtig klar over, at de er skrevet af en dreven lomme-prokurator. Hele denne affære hører ikke til de oplivende momenter i knapmageriets historie. Derimod må man beundre myndighedernes tålmodighed og korrekte optræden.

Atter havde knapmagerne fået et af deres ønsker opfyldt. Skønt de åbenbart sad i et blomstrende erhverv, havde de dog på grund af deres »fattigdom« og de ynkelige klager, for hvilke enevældens kollegier aldrig var utilgængelige, opnået at blive fri for den mådeholdne ydelse, regeringen hidtil havde pålagt dem. Alligevel kunne de dog ikke helt holde sig i ro. Skønt det kun lidet stemmede med deres fattige stilling, som de stadig havde udmalet, ønskede de at udvide deres bedrift og få ret til at benytte medhjælp i deres forretning. De fattige knapmagere i Hostrup sogn var ved at blive industridrivende i større stil.

Allerede i 1823 havde Jakob Matthiesen i Solderup indsendt et andragende til kongen om at holde medhjælpere i sin forretning.²⁾ Herredsfoged Feddersen blev anmodet om en indstilling; men han misforstod aldeles Matthiesens hensigt, idet han kun taler om hjælp af børn og gamle koner, der altid har været benyttet til pudsning og polering af knapperne, medens Matthiesen selvfølgelig tænkte på svende og lærlinge. Spørgsmålet blev den gang stillet i bero, men kom atter frem i året 1826.

Det er amtmand Matthiesen, som nu tager sagen op. Det skete på foranledning af en i Jejsing boende knapmager, hvis navn ikke nævnes. Amtmanden udtaler, at det forekommer ham, at det bør stå de med koncession forsynede knapmagere frit at antage lærlinge. Da han imidlertid ikke ved, om der er nogen bestemmelse i så henseende, har han udsat afgørelsen af dette spørgsmål og henvender sig nu til kommercekollegiet for at få oplyst, om de nævnte knapmagere uden særlig tilladelse kan holde lærlinge. Han udbeder sig i den anledning en resolution og påviser de grunde, der synes ham at tale for, at der gives et bekræftende svar på spørgsmålet. »Det vil være kollegiet bekendt,« skriver han, »at de i Tønder omegn forarbejdede knapper udmærker sig ved deres bonitet og deres billige pris. Desuden beskæftiger denne industri et ikke lille antal mennesker, hvilket har

sin store betydning på en tid, da landbruget ikke indbringer ret meget. Derfor er det heldigt, både for omegnen og for køberne af denne handelsvare, at knapmageriet udvikler sig. Knapmagerne må ofte foretage rejser for at afsætte deres knapper. Derfor oplærer de deres børn, og hvis de ingen har, fattige drenge i deres håndværk, en ret heldig foranstaltning, da disse unge mennesker derved bliver i stand til at fortjene deres daglige brød, og desuden får de udsigt til i fremtiden at ernære sig ved denne industri. Det vil derfor være meget gavnligt for knapmageriet, at der gives tilladelse til at holde lærlinge, ja, det kan endog siges, at det vil være en nødvendighed, hvis ikke dette håndværk lidt efter lidt skal uddø.« Amtmand Matthiesen slutter med at foreslå, at der gives knapmagerne i Tønder amt tilladelse til uden speciel bevilling at holde lærlinge. Derimod finder han det mest hensigtsmæssigt, når nogen ville holde svend, at dette kun vil blive ham tilladt, når denne er forsynet med en koncession. Da flere knapmagere venter på afgørelsen, vil amtmanden være meget taknemmelig, om kollegiet snart vil tilstille ham en resolution²).

Kollegiet sender amtmandens skrivelse til kancelliet med anbefaling. Derefter går den til statholderskabets departement, hvis erklæring tildels går imod, at knapmagerne uden videre får tilladelse til at holde medhjælp. »Det kan ikke billiges, at der gives begunstigelser for det borgerlige erhverv på landet, og der er ingen særlig grund til, at der gøres en undtagelse her fra den almindelige regel.« Derimod forekommer det departementet »meget mere ønskeligt«, at det omtalte erhverv forsøgsvis prøves i byerne. Det bør tilkendegives amtmanden, at der ikke findes at være tilstrækkelig grund til at gøre en undtagelse fra de gældende forordninger, der angår de borgerlige næringsveje på landet, og at det derfor ikke kan tillades de koncessionerede knapmagere at benytte medhjælp uden udtrykkelig tilladelse²).

Denne erklæring sendes tilligemed en udtalelse fra magistraten i Tønder tilbage til kancelliet. Dette udtaler nu, at det tror at være i overensstemmelse med kollegiet og magistraten, når det holder på, at de allerede i landdistrikterne med koncession forsynede metalknappmagere får tilladelse til at holde medhjælp, og

at det for fremtiden bemærkes i koncessionen, at der må holdes lærlinge og medhjælpere i deres erhverv. En kgl. resolution af 2. maj 1827 stadfæstede kancelliets forslag.¹⁴⁾

Atter har amtmand Matthiesen vist sig som knapmagernes sande og formående ven, der altid havde deres vel for øje. De har nu fået betydeligt bedre kår at arbejde under. Afsætningen stiger, og deres hele stilling er bleven mere betrygget; deres virksomhed udsættes heller ikke for at »uddø«, når de ingen børn har.

I alt blev der fra 19. juni 1824—9. juli 1835 givet koncession og toldfrihed til 40 knapmagere, af hvilke 37 boede i Hostrup sogn, 2 i Bylderup sogn og 1 i Sønder Løgum i Kærherred. Af Hostrup sogns 1077 beboere i året 1835 fik 216 eller ca. 20 pct. deres underhold ved knapmageriet.

Men også knapmagernes anseelse i sognet stiger fra nu af betydeligt. Man ser således, at en forhenværende knapmager, gård-ejer i Jejsing, Peter Nielsen Petersen, indtager en ledende stilling som sognefoged i Hostrup. Senere bliver han også kommune-foged for den store Solvig kommune og er medstifter af sognets sparekasse. For sine fortjenester under krigen 1848—51 bliver han belønnet med dannebrogskorset.

Knapmageriets blomstringstid varede ved til henimod midten af trediverne, — så begynder tilbagegangen.

Under de voksende vanskeligheder for knapmagerne gen-optog de det aldrig helt opgivne ønske om at få tilladelse til at husere.

Den 30. juni 1834 ansøger Peter Hansen Petersen i Jejsing om en koncession. Han ønsker »at husere med sine knapper i Jylland, såvel i dusinvis som i partier og at besøge markederne«. Han fik sit privilegium, »men det kan ikke tillades ham at husere med sit fabrikat i Jylland.«¹⁵⁾

Den 24. okt. 1837 udkom der en ny forordning, der forbød i hertugdømmerne al huseren eller falbydelse af varer fra hus til hus uden for årsmarkederne. Fra dette forbud var undtaget handel med en mængde varer, der alle henhørte til »hjemmearbejder«.

Efter at knapmagerne havde sundet sig i nogen tid på de over-

raskelser, som denne forordning sikkert har beredt dem, indsendte de en mængde ansøgninger for at få tilladelse til at husere. Da disse i løbet af ca 2½ år havde vandret omkring til alle myndigheder, blev det meddelt, at der var givet afslag. Knapmageriet kunne ikke komme ind under nogen af de i forordningen nævnte undtagelsesbestemmelser. Det var et borgerligt erhverv.¹⁰⁾

Selv om man havde været tilbøjelig til at forandre sin anskuelse på dette område, ville den omstændighed selvfølgelig have gjort sig gældende, at knapmageriet allerede på den tid var i en rivende tilbagegang, og at det efter al sandsynlighed næppe ville kunne rejse sig igen. Hornknapperne havde holdt deres indtog på landet, og enhver kunne let indse, at de måtte sejre i kampen: de var både billigere og mere praktiske end metalknapperne. Den unge generation foretrak disse nye knapper, og det var kun de ældre bønder med den røde eller grå »lue« på hovedet, knæbukser og den afstumpede trøje, der endnu holdt fast ved dem. »Bondeknapperne« passede ikke længer for den danske bonde. Han bortkaster alt, hvad der har været den »uskelige bondes« kendetegn. Bondeuniformen har levet sin længste tid. Lidt efter lidt gik »den gamle bonde« i graven og med ham bondeknapperne.

Omkring 1864 var knapmageriet i Tønder amt lagt på hylden.

Henvisninger.

- 1) Kommercekollegiet, industrifaget, journalsag, 1831, nr. 867.
- 2) Smstds., 1827, nr. 583.
- 3) Smstds., 1797, nr. 454.
- 4) Komm.koll., industrif., kopibog, 1798, nr. 261. — Skrivelse til amtmand Bertouch i Tønder amt, 17. 4. s. å.
- 5) Generaltoldkammerets danske forestillingsprotokol, 1803, nr. 41. Forestilling 11. 8., resolution 26. 8.
- 6) Gen.toldk. danske forestillingsprot., 1809, nr. 52, reskript 9. 5.
- 7) Komm.koll., industrif. forestillingsprot., 1812, nr. 19. Forest. 27. 2., res. 6. 4.
- 8) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1818, nr. 21, forest. 14. 4. Res. 22. 4.
- 9) Komm.koll., industrif., journals., 1824, nr. 820.
- 10) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1824, nr. 34, forest. 23. 3., Res. 31. 3.

- 11) Komm.koll., industrif., journals., 1828, nr. 131.
- 12) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1826, nr. 48, forest. 28. 3.,
res. 5. 4.
- 13) Komm.koll., industrif., journal, 1828, nr. 871.
- 14) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1827, nr. 63, forest. 24. 4.,
res. 2. 5.
- 15) Komm.koll., industrif., journals., 1835, nr. 289.
- 16) Komm.koll., industrif. journal, 1840, nr. 1780, og 1842, nr. 109.